

НЕОФІЦІЙНА ІДЕНТИФІКАЦІЯ ОСОБИ

Наталія Рульова. Неофіційна ідентифікація особи.

У статті аналізується лексико-семантична основа прізвиськ. Неофіційна антропонімія включає варіанти імен, присвійні деривати від імен та прізвищ, індивідуальних прізвиськ найрізноманітнішого походження та мотивації, а також сімейно-родові спадкові вуличні назви.

Ключові слова: антропонім, апеллятив, ім'я, індивідуальні прізвиська, присвійний дериват, відапеллятивний антропонім.

Наталія Рульова. Неофициальная идентификация личности.

В статье анализируется лексико-семантическое основание прозвищ. Неофициальная антропонимия включает варианты имён, притяжательные производные от имени и фамилии, индивидуальных прозвищ самого разнообразного происхождения и мотивации, а также семейно-родовые наследственные уличные наименования.

Ключевые слова: антропоним, апеллятив, имя, индивидуальные прозвища, притяжательные производные, атапеллятивный антропоним.

Natalia Ruliova. Informal Nomination Personal identification.

The article under discussion deals with fundamental ways of rendering the nicknames. Informal anthroponomy includes names' variants, possessive derivatives, individual nicknames of various origin and motivation, as well family-genetic inherited street names.

Key words: anthroponomy, appellative, name, individual nicknames, possessive derivatives, appellative derivation anthroponomy.

Антропоніміяна система української мови репрезентована як офіційними онімами (прізвищами, іменами, патронімами), так і неофіційними (побутовими варіантами імен, прізвиськами, або вуличними назвами). Однак якщо кодифіковані антропоніми вивчено вже досить детально, є спеціальні ґрунтовні студії, то неофіційна (народно-побутова) система називання досліджена ще недостатньо, особливо в теоретичному аспекті. Вуличні назви – не менш перспективне поле для досліджень поряд із прізвищами, особовими іменами, діалектизмами. Невипадково П. Чучка зазначає: „Ми дивимося на прізвиська як на розкішний заповідник, у якому ще повнокровним життям живе те, що поза ним, в інших антропонімічних класах, давно вже безповоротно відійшло в забуття” [8]. Крім того, прізвиськова система містить концентровану інформацію про лінгвоментальну та етнокультурну специфіку українців, тому цей напрям передбачає комплексне опрацювання регіональних антропоніміконів, тобто їх системи вивчення [8, с. 50].

Власні особові імена, прізвища людей були об'єктом вивчення багатьох дослідників, а прізвиська не були предметом посиленої уваги.

В українській ономастиці можна виділити три етапи, коли виникало зацікавлення прізвиськами. Перший етап – кінець XIX століття, другий період належить сімдесяти рокам XX століття, третій етап – початок XXI століття.

Зв'язок між особовим ім'ям, прізвиськом та прізвищем людини досліджувався у працях А. Степовича, М. Сумцова, В. Охрیمовича, І.Франка, Р. Керсти, О. Соболевського, В. Сімовича, Ю. Редька, О. Селі-щева, В. Чичагова, Р. Сіміної, О. Суперанської, А. Мирославської, І. Су-хомлина, М. Демчук, Г. Бучко, Л. Гумецької, В. Чабаненка, В. Німчука, П. Чучки, М. Худаша, І. Єфіменко, І. Железняк, Р. Осташа, С. Пахомової-Медвідь та багатьох ін.

У сучасних лінгвістичних студіях питання українського прізвисько-творення активізувалося дослідженнями Г. Аркушина, Г. Бучко і Д. Бучка, О. Вербоєцької, Г. Ліщинської, М. Лесюка, М. Наливайко, Н. Федотової та ін. Аналіз неофіційних найменувань вимагає чіткого розмежування, які саме антропоніми до них потрібно зараховувати і якими термінами називати.

Прізвисько, належачи до класу власних імен, на думку М. Дубчак, виконує номінативно-ідентифікаційно-диференціальну функцію [3, с. 27]. Воно, як і інші слова-знаки, має багату гаму відтінків – від інтимно-лагідних до різко принизливих.

Прізвиська даються і в дитячому, і в юнацькому віці, але особливо – в зрілому, особам різних національностей та станів, особам обох статей; але значно рідше неофіційні імена даються

жінкам, на них, зазвичай, переходить прізвисько чоловіка або батька з додатковими доповненнями і фонетичними змінами, відповідаючи статі та сімейному стану.

Сьогодні важливою залишається проблема класифікації прізвищ. Тому будь-який поділ у межах прізвищ завжди умовний.

Г. Архипов поділяє прізвиська за походженням на чотири групи: а) прі-звиська, дані рідними, родичами чи батьками, які служать другими іменами (найчастіше серед представників старшого покоління); б) прізвиська, дані чужими людьми, які закріпилися за іменованими як неофіційні імена; в) тим-часові прізвиська (найчастіше даються серед школярів); г) прізвиська-табу (часто наявні серед молоді) [1].

На думку З. Нікуліної, на основі семантичних відношень прізвиська можна поділити на три групи: 1) офіційно-характерні, які характеризують особу за якоюсь її індивідуальною ознакою; 2) генесіономічні, що характери-зують іменованого через вказівку на когось із родичів; 3) відпрізвищеві, які не характеризують, а лише називають іменованого [4].

П. Поротников виділяє також три групи прізвищ: сімейно-родові, особисто-індивідуальні, колективно-територіальні. Сімейно-родові прізвища сприймаються як жартівливі, особисто-індивідуальні як образливі, бо вони мають більше експресії і використовуються при найменуванні відсутніх осіб [5].

За своїм призначенням, семантикою, структурою, ступенем та характером експресивності прізвиська не однорідні. Загальновідомою є класифікація В. Чабаненка, який поділяє прізвиська за призначенням на три групи:

- 1) індивідуальні прізвиська, тобто такі, що служать для називання однієї особи;
- 2) колективно-родинні прізвиська, тобто такі, що служать для називання всіх членів окремої родини;
- 3) колективно-регіональні прізвиська, тобто такі, що служать для називання всіх жителів населеного пункту або його частини, кутка [7, с. 16].

Генетично автохтонні власні імена-прізвиська давалися безпосередньо після народження, в певних родинно-побутових умовах, батьками чи рідними і переважно з якоюсь, крім номінативної, ще й забобонно-містичною метою. Вуличні ж прізвиська давалися людині, принаймні починаючи з того часу, коли вона з'явилася в людському колективі уже як свідомий діючий суб'єкт. Відомо, що такі прізвиська могли прикріпитися до людини на все життя, а потім передаватися спадково як рідкісні прізвиська, які з часом ставали прізвищами [6, с. 122].

До категорії вуличних прізвищ М. Худаш відносить антропоніми, які не мають загальнослов'янського поширення й експресивно виражають ту чи іншу рису зовнішнього вигляду, характеру чи поведінки [6, с. 123].

Неофіційні найменування не тільки ідентифікують чи характеризують особу, але й виразно вказують на її зв'язок із сім'єю, родиною, цілим поколінням. Таку функцію виконують сімейно-родинні вуличні назви, які передаються з покоління в покоління і які дуже давні, більш стійкі і триваліші, хоч давно вже втратили первісний експресивний компонент.

Прізвиська віддзеркалюють загальний світогляд, національну специфіку іменувачів та іменованих, переважно пов'язану з практикою національного буття, спосіб їх мислення, який характеризує духовність людини в конкретній історичній ситуації, способи засвоєння культури, притаманні для соціуму на певному етапі історичного розвитку.

За характером лексичної бази наш фактичний матеріал поділяємо на відомі (переважно відантропонімі) та відапелятивні прізвиська.

Відантропонімі прізвиська переважно мотивуються прізвищами (рідше – іменами) відомих людей: історичних та політичних діячів, літературних і казкових персонажів, героїв з кінофільмів тощо: *Арнольд, Афродіта, Білосніжка, Бісмарк, Віцин, Нікулін, Мадонна, Принцеса, Розенбаум, Спрудж, Доктор, Теліга, Фантомас, Ленін, Партос, Роза, Фортунат, Чіпка, Кобзон, Святий, Пупс, Одеса*.

Є прізвиська, які перейшли у цей розряд безпосередньо від жіночих чи чоловічих імен: *Кизима, Маланич*.

Серед утворень від назв людей виділяємо прізвиська, які беруть початок від відкомпаративних та християнських чоловічих та жіночих імен різної словотвірної структури: *Серій* (Сергій), *Базьо* (Василь), *Воха* (Володимир).

Прізвиськами заміжніх жінок жителі села нерідко використовують андроніми, утворені від імені чоловіка, його прізвища або навіть апелятивної особової назви за допомогою андронічних формантів: *Кобузка, Халачка, Гасячка, Рувинка*.

Помітну групу становлять прізвиська, в основі яких засвідчено прізвища: *Циганета* (від прізвища Циган), *Турундук* (від прізвища Тремблук), *Тарабальчик* (від прізвища Тарабалка), *Свищик* (від прізвища Свистович), *Перець* (від прізвища Перець), *Горошок* (від прізвища Грохольський), *Венек* (від прізвища Вітвіцький), *Шева* (від прізвища Шевчук).

Відапелятивні прізвиська репрезентуються особовими (агентивними, атрибутивними та ін.) і неособовими назвами. Серед перших (прізвиська розряду „nomina personalia”) – прізвиська, в основі яких засвідчено назви професій, занять, військових звань: *Пошталійон, Пензлик, Художник, Бригадир* (чоловік у дитинстві називав себе бригадиром), *Валя-старшая* (жінка працювала у лікарні старшою медсестрою), *Газовик* (чоловік розвозить у селі газ), *Дамочка-риночка* (жінка працює на ринку), *Дед* (чоловік на різдвяні свята переодягався на Діда Мороза), *Кок* (був поварем на судні), *Міліціонер* (чоловік був міліціонером), *Лісоруб* (чоловік був лісорубом), *Поштар* (чоловік працював листоношею), *Прапор* (чоловік в армії був прапорщиком), *Рибак* (чоловік – охоронець риби), *Сержант* (хлопець прийшов з армії у званні сержанта) тощо.

Приклади дають підстави стверджувати, що в основу прізвиськ лягли назви людей за тими професіями та родом занять, суспільним станом, які були на період утворення прізвиськ і з різних причин здавались найбільш влучними характеристиками людей.

Традиційним джерелом творення прізвиськ є прикметники, відприкметникові деривати та інші атрибутивні назви. До цієї групи відносимо прізвиська, утворені від назв за індивідуальними ознаками.

Індивідуальна ознака, яка лягла в основу прізвиська, могла бути позитивною або негативною. Багато цих прізвиськ утворилися від: а) назв за зовнішніми ознаками чи зовнішніми вадами людини: *Гризун* (обличчя нагадує мордочку якогось гризуна), *Кукурудз* (щільність зубів нагадує сукупність зернят кукурудзи), *Шульок* (те саме, що й Кукурудз), *Рижик* (рудий колір волосся), *Маціпура* (дуже маленький чоловік), *Маленький* (дуже великий чоловік), *Гумовий* (чоловік має плавні рухи), *Горбатий* (сутулий чоловік), *Зуб* (людина має кривий передній зуб), *Слимачок* (товста і „слизка” людина), *Пінгвін* (маленький і товстий хлопець), *Мишка* (маленька, але жвава людина), *Кінь* (під час посмішки видно великі зуби), *Куцик* (мала людина), *Бузьок* (довгі ноги); б) назви, які вказують на риси характеру та поведінки, розумові здібності та внутрішній світ людини тощо: *Бурік* (поводився іноді як його собака Бурік), *Индик* (в гніві нагадував надутого індика), *Коза* (багато говорить дурниць, „блеє, як коза”), *Кузут* (дуже задиркувата людина), *Щур* (дуже в’їдливий і внутрішньо бридкий чоловік), *Жид* (дуже хитрий і скупий), *Баран* (дурний), *Бджілка* (працьовитий).

Досить малу групу становлять антропоніми на позначення людей за колишнім місцем проживання їх самих чи їхніх родичів. Це такі як *Беременський* (с. Берем’яни), *Вустен* (с. Устечко), *Рувин* (дім старого жида, якого звали Рувин), *Тундра* (проживав у Тайзі), *Чех* (мати проживала на території Чехії), *Канадникові* (родич прислав посилки з Канади).

Найсприятливішою базою для творення прізвиськ є неособові назви – прізвиська розряду „nomina impersonalia”. Найбільшу групу становлять антропоніми, в основі яких лежать назви свійських і диких тварин, птахів, риби, комах та гризунів: *Баран, Коза, Пінгвін, Кінь, Мишка, Щур, Бабоц* (з рум. „гусеня”), *Бусьок, Голубка, Заєць, Зайка, Зозулька, Гусь* (людина з довгою шиєю), *Олень, Кабанчик, Карась, Кіса, Кішечка, Козут, Лас-тівка, Пуєраш* (з рум. „кролик”), *Равлик, Риба, Снігірьок, Сокіл, Цап, Цапля, Чижик, Слимачок, Индик, Бджілка, Крук, Гризун*.

Менш продуктивними для творення прізвиськ є назви рослин, продуктів харчування, які засвідчено у прізвиськах: *Пончик, Піца, Чисник, Цибулька, Бублик, Котлетка, Квіточка, Пельмень, Пончик, Сало, Фасулька, Шоколадка*.

Як відомо, не всі прізвиська мають певне тлумачення. Це може бути або якась незрозуміла назва, яка можливо побутувала в давні часи, а зараз немає відповідників, або просто ніхто з жителів не знає або ж не пам’ятає, чому саме таке прізвисько отримала людина і як його трактувати. До таких належать: *Бєбік, Гоміс, Джимік* (можливим є припущення, що прізвисько пішло від імені героя індійського кіно – Джимі), *Євро, Капчичка, Передок* (припускають, що

чоловік часто розповідав усім про поломку у передній частині машини), *Святий* (можливо, через те, що його звали Петро), *Стахан, Фашист*.

Як бачимо, найбільш помітні групи становлять прізвиська, в основі яких лежать назви за зовнішніми ознаками, рисами характеру, поведінки та назв тварин.

Учені кваліфікують прізвищеві назви як сімейно-родові прізвиська. Дослідники народно-побутової антропонімії Бойківщини Г. Бучко та Д. Бучко вважають за доцільне сімейно-родові іменування виділяти в окремий клас антропонімів [2]. Такі антропоніми вживаються у множинній формі (наприклад, *Панькові*). Інколи вважають сімейно-родовим іменуванням посесивний дериват від прізвища денотата (порівн. *Баранові – Баран*). Спадкова назва може зберігатися у прізвиських, пов'язаних з прізвищем іншого денотата, порівн. *Мількові* (прізвище *Війтишин*), *Груб'єкові* (від *Халак*), *Панькові* (від *Шевчук*), *Васюнькові* (від *Війтишин*), *Сукирникові* (від *Кравчук*), *Гарасимові* (від *Війтишин*), *Грицькові* (від *Бігуляк*), *Чешичнині* (від *Кравчук*), *Пастухові* (від *Павлюк*), *Крукові* (від *Стадник, Тимчасюк, Гладій*), *Нагарнєчкові* (від *Тимчасюк, Вівчар*), *Одесові* (від *Осадчук*), *Фортуатові* (від *Тимчасюк*), *Рувинчині* (від *Війтишин, Головецький*), *Баськові* (від *Загайкевич*), *Канадникові* (від *Павлюк*), *Шипінькові* (від *Маціборко*), *Чопикові* (від *Перців*), *Бідинецькі* (від *Іванський*), *Петрусові* (від *Халак*), *Гловишчині* (від *Кравчук, Війтишин*), *Біланові* (від *Бабин*), *Ган'єкові* (від *Ганин*), *Шкіфові* (від *Шевчук*).

Розглянувши матеріал, помічаємо, що мотивація прізвищ може бути зумовлена рисами характеру, вдачею, звичками, поведінкою людини, зовнішністю носіїв, діяльністю самої особи чи її батьків або пращурів, різними випадками з життя їх носіїв.

Література

1. Архипов Г. А. Прозвища жителів деревни Средние Юри / Г. А. Архипов // Ономастика Поволжя. – Уфа, 1973. – Вып. 2.
2. Бучко Г. Є. Народно-побутова антропонімія Бойківщини / Ганна Бучко, Дмитро Бучко // *Linguistica slavica: Ювілейний збірник на пошану І. М. Желєзняк*. – К. : Київ, 2002. – С. 3–14.
3. Дубчак М. Прізвиська та їх мотивованість / М. Дубчак // *Проблеми сучасної археології*. – К., 1994.
4. Никулина З. П. Из наблюдений над группой прозвищ по внешнему признаку / З. П. Никулина // *Имя нарицательное и собственное*. – М. : Наука, 1978. – С. 173–179.
5. Порогников А. Групповые и индивидуальные прозвища в говорах Талицкого района Свердловской области / А. Порогников // *Антропонимика*. – М., 1970.
6. Худаш М. Л. До питання класифікації прізвищевих назв XV – XVIII ст. / М. Л. Худаш // *З історії української лексикології*. – К. : Наук. думка, 1980. – С. 96–160.
7. Чабаненко В. А. Прізвиська в системі експресивних засобів народно-розмовної мови (на матеріалі говірок Запорізької та Дніпропетровської областей) / В. А. Чабаненко // *Повідомлення української ономастичної конференції*. – К.: Наук. думка, 1976. – С. 16–20.
8. Чучка П. П. Розвиток імен і прізвищ // *Історія української мови: Лексика і фразеологія*. – К., 1983. – С. 592–620.